

УДК 349.3

DOI <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2021.2.13>**Олександра Гаєвая,**

канд. юрид. наук, доцент,

доцент кафедри права

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Людмила Перевалова,

канд. філос. наук, доцент,

професор кафедри права

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

Ганна Гаряєва,

доцент кафедри права

Національного технічного університету «Харківський політехнічний інститут»

ЕВОЛЮЦІЯ ПРАВОВИХ ПОГЛЯДІВ НА ФЕНОМЕН СТАРІННЯ ВІД ЧАСІВ СТАРОДАВНЬОГО СВІТУ ДО СЬОГОДЕННЯ

Найважливішими аспектами соціальної та бюджетної політики держави у сфері матеріального забезпечення літніх є політика держави і структура громадянського суспільства. Ефективність політики залежить від зусиль держави, суспільної активності, зайнятості та соціального страхування населення, освіти та соціальної підтримки сім'ї. Мета політики – надання всім літнім людям можливості для повноцінного життя в суспільстві. Показано виникнення і вирішення проблем літнього віку в Стародавньому світі і в період Середньовіччя. Завдяки вивченню історії еволюції цього питання, береться до уваги необхідний теоретичний і практичний досвід, який обов'язково знайде застосування і втілення в нашому сучасному житті. У статті висвітлюється розроблення методів оцінки зовнішнього і внутрішнього середовища, класифікація станів людського життя, описання ознак старіння і хвороб у літніх людей, розроблення рекомендацій з дотримання гігієни (за Гіппократом). Пояснюється (за Платоном) феномен старості з позиції неминучості циклічних змін, які відбуваються у космосі. Викладена точка зору Платона щодо потреб людей в об'єднанні зусиль для взаємної допомоги і загального захисту проти сил природи і зовнішніх сил. Зазначено виокремлення Аристотелем двох різновидів справедливості: зрівняльного і розподільного, збіг його думки з думкою філософа Парменіда щодо того, що старість виникає через брак тепла. У статті розкривається погляд Марка Тулія Цицерона на життєдіяльність літніх людей, його бачення позитивних моментів у житті людини в літньому віці, який можна назвати повноцінним і плідним періодом. На його думку, такі цінні якості людини, як мудрість і авторитет, розсудливість, внутрішня зосередженість, спокій, безстрашність у висловленні своєї думки і правди, з'являються тільки в поважному віці. У Середньовіччі питання життєдіяльності людей в літньому віці стають все більш актуальними, що пов'язано зі становленням нової європейської самосвідомості і соціальної культури, з базуванням на християнському світогляді. У статті констатовано, що в період Середньовіччя час людського життя відчувається як висока цінність і водночас підкреслюється його короткочасність і тлінність. Зазначаються пріоритетні для пенсіонерів питання: турбота про розмір їхніх пенсій, соціальне становище в повсякденному житті в нашій країні.

Ключові слова: соціальна і публічна політика держави, суспільна активність, соціальне страхування, літні люди, повноцінне життя в суспільстві, проблеми літніх у Стародавньому світі і в Середньовіччі, турбота про стан пенсій.

Постановка проблеми. Політика держави і структур громадянського суспільства у сфері матеріального забезпечення літніх, надання їм якісної медичної допомоги та належного соціального догляду є одним із найважливіших складників соціальної та бюджетної політики держави. Вона може

бути ефективною не тільки завдяки зусиллям держави – вона потребує індивідуальної і суспільної активності протягом трудового і після трудового життя, включає в себе широке коло заходів і механізмів: економічну та бюджетну сферу, зайнятість та соціальне страхування (пенсійне та медичне), житло

і транспорт, освіту та соціальну підтримку сім'ї. Головною метою такої політики є надання всім літнім людям можливості для автономного, активного і повноцінного життя в суспільстві, що в узагальненому вигляді може бути виражено для цієї групи населення в концепції високої якості життя в старших вікових групах.

Феномен старості включає в своє предметне поле широке коло питань, що вивчаються низкою наукових дисциплін: біологією і медициною, демографією і соціальною психологією, геронтологією та соціальним забезпеченням, філософією і соціологією, страхуванням і економікою праці.

Аналіз досліджень і публікацій. Якщо зануритися в глиб цього питання, то, природно, цікавим буде початок виникнення і вирішення питань і проблем, які торкнулися людей у літньому віці (коли вони ставали вже не такими фізично сильними й активними), в Стародавньому світі і в епоху Середньовіччя. Не виключено, що, вивчаючи історію еволюції ставлення до «шляхетного» віку, ми в змозі почерпнути необхідний теоретичний і практичний досвід, який знайде застосування і втілення в нашому сучасному житті. Важливий внесок у розробку типології віків життя, питань організації життєдіяльності людей похилого віку на засадах соціальної справедливості внесли давньогрецькі філософи Гіппократ (46–377 рр. до н. е.), Платон (427–347 рр. до н. е.) і Аристотель (384–322 рр. до н. е.).

У своїх працях Гіппократ разом зі своїми учнями розробив методи оцінки факторів зовнішнього середовища (клімату, погоди, стану вітрів, ґрунту, умов життя і праці, харчування) і внутрішніх (спадковості, віку, способу життя), що впливають на причини хвороб, запропонував класифікацію етапів людського життя (дитинство-зрілість-старість) і обґрунтував їх вікові межі: дитинство – до 14 років, зрілість – від 15 до 42 років, старість – від 43 до 63 років, довголіття – від 64 років і вище [1]; описав ознаки старіння і хвороб у літніх людей, розробив для них рекомендації з дотримання гігієни, в основі яких – дотримання помірності в усьому. У своїй основній праці «Про дієту» Гіппократ рекомендує прогресивно зменшити в міру старіння людини кількість спожитої їжі, зберігати звичні навички і поступово знижувати трудове навантаження [2]. У своїй теорії віків життя Платон пояснював феномен старості з позиції неминучості циклічних змін, що відбуваються в космосі [3] Людина, виступаючи частиною космосу, схильна до змін, а значить – старості і смерті [4]. Цікаво, що фундаментальна праця

Платона «Держава», присвячена моральним питанням суспільного ладу і держави, а також вихованню високоморальної людини, має ще одну назву – «Про справедливість».

Формування цілей статті (постановка завдання). Метою статті є вивчення життєдіяльності людини в старшому віці на основі наукових традицій і поглядів на цей феномен античної, середньовічної і сучасної філософії, яка здійснила істотний внесок у вивчення соціальної і духовної природи людини і основоположної буттєвої частини світу літніх людей, втілюючи досвід від вивченої і проаналізованої інформації в життя літніх людей сьогодні.

Виклад основного матеріалу. Трактуючи твір Платона «Держава», російський філософ, дослідник філософії права та творчої спадщини Платона, Аристотеля, Канта і Гегеля, правознавець Євген Трубецької вбачає глибинну суть у постановці грецьким мислителем великого етичного та духовного завдання. «Воснові устрою держави Платона, – пише Трубецької, – лежить потреба людей в об'єднанні в єдиний союз, у співжиття, що пояснюється їхньою потребою в з'єднанні зусиль для взаємної допомоги і загального захисту проти сил природи і зовнішніх сил» [5].

У своєму знаменитому трактаті «Етика» Аристотель виділяє два різновиди справедливості: зрівняльний і розподільний. До першого він відносив «справедливість при обмінах», маючи на увазі зрівнювання втрат і вигод (сучасною мовою – економічний характер взаємовідносин у суспільстві), до другого – розподіл наявних у суспільстві благ пропорційно гідності людей (соціальний і моральний характер) [6].

У своєму трактаті «Про молодість і старість» Аристотель трактує процес старіння як поступове витрачання природженого тепла, яким володіє кожен живий організм з початку індивідуального життя. У своїх філософських трактуваннях Аристотель спирався на погляди попередників, зокрема Парменіда, який висловлював думку про те, що старість спричиняється браком тепла [7].

Римський мислитель і громадський діяч Марк Тулій Цицерон (106–43 рр. до н. е.), розглядаючи проблеми життєдіяльності людей в літньому віці у своїй книзі «Про старість», вважає важливим бачити позитивні моменти в житті людини на цьому етапі життєвого шляху, який може бути досить повноцінним і творчо плідним періодом.

Давньоримський мислитель вважає особливо цінними якостями мудрість і авторитет, розсудливість, внутрішню зосередженість, спокій, стоїчну незворушність і безстрашність

у висловленні своєї думки і правди. Моральний вплив – це вінець старості – такого висновку доходить філософ, визначаючи цей життєвий етап з позиції його змісту [8].

Його рекомендації практичного характеру з організації життєдіяльності в цьому віці не застаріли й сьогодні. На думку Цицерона, в старості особливо важливо вести здоровий спосіб життя, займатися трудовою діяльністю. При цьому Цицерон виділяє такі вічні цінності, як розум, творчість, бадьорість духу і гідність характеру особистості, стоїчне ставлення до тягот життя і навіть самої смерті, вміння поєднувати оптимізм і критичний погляд під час численних труднощів і випробувань долі [8].

Вагомий внесок у філософське осмислення проблем старості зробив римський філософ, поет і державний діяч Луцій Анней Сенека, який розглядав питання, пов'язані зі старістю, з позиції змісту всього життя людини. Він вважав найвищою цінністю буття людини час, використаний на високоморальній справі. На думку Сенеки, все, чим володіють люди, – чуже для них, один лише час належить їм: «Тільки час, що вислизає і плине, дала нам у володіння природа, а його, хто хоче, той і забирає» [9].

Середньовіччям, на думку істориків, вважається період з V по XV ст., тобто тривалістю приблизно в тисячу років, межею якого стало падіння Західної Римської імперії і відкриття Нового Світу. Питання життєдіяльності в літньому віці у світогляді людей середньовіччя стають все більш актуальними, що пов'язано зі становленням нової європейської самосвідомості і соціальної культури, і базуються вони на християнському світогляді. Вони отримали своє практичне втілення в повсякденному житті населення, органічно увібрали значущі елементи культури Стародавньої Греції і Римської імперії [10].

Особливістю світосприйняття Середньовіччя виступає високий статус людини. Для Античності людина – частина космосу. Для Християнства – вінець творіння. Людина створена за образом і подобою Бога. Але знайти свій образ (знайти своє справжнє обличчя, як це сформулював Клайв Льюїс), людині тільки належить у процесі свого становлення протягом усього життя [11].

Бачення життєвих завдань людини з позиції есхатологічних перспектив (майбутнього загробного життя душі людини) в рамках вічності надає земному життю людини небувалу раніше доленосну цінність. Час не можна витратити безоглядно. Він дорогоцінний в кожен свій момент, використання його для добрих справ набуває

сакрального сенсу, а отже, людина є співпрацівником Бога і творцем історії.

Водночас врятувати свою душу може кожен, а в цьому йому повинні допомогти суспільство (сім'я, громада, робота) і церква. Для реалізації найголовнішого завдання – порятунку душі – людині відводиться обмежений час, тривалість якого йому невідома, що посилює психологічну напруженість життєвідчуження середньовічної людини. Від раціонального використання часу на богоугодні справи залежить подальша доля людини, яка прояснюється, зрештою, після винесення Богом вердикту, що визначає порятунок душі або її засудження на пекельні муки.

Можна сказати, що час людського життя в період Середньовіччя відчувається як висока цінність, як свого роду дар Бога і долі. Крім того, відчуття тимчасової домінанти підсилює акцент короткочасності і тлінності життя [12].

Трактування феноменів старості і смерті базується на християнській ідеї безсмертя. Її суть полягає в безсмерті особистості людини, яка виступає тут єдиним цілим. Як зазначає в цьому зв'язку Йозеф Ратцингер (папа Римський Бенедикт XVI, 2005–2013 рр.) [13], якщо для греків людина «як єдина істота розпадається на тіло і душу, що йдуть різними шляхами, то в християнстві саме ця єдина істота продовжує існувати, у якості безсмертя (воскресіння), яке випливає не тільки з волевиявлення Бога, але і з діянь, які рятують людину. Поряд із прогресом медицини й інших чинників, пов'язаних зі збільшенням тривалості життя, важливо визнати наявність зростаючого числа людей похилого віку як благословення для суспільства. Кожне покоління може вчитися на досвіді і мудрості попереднього покоління. Крім того, турботу про літніх людей, перш за все, не слід розглядати як жест благородства, але як повернення боргу подяки».

Право – свого роду барометр світовідчуження середньовічної людини і базова його цінність, яка займала у свідомості одне з центральних місць; правові відносини між членами суспільства розумілися як основа існування суспільства і необхідна передумова соціального захисту його членів. Авторитет права розглядався з позицій забезпечення сталого регулювання відносин між людьми, що володіють різним соціальним статусом.

У добу Середньовіччя в будь-якому цеху і місті існували свої правові уложення – регламент, статут, кодекс поведінки. Їх обов'язковий для виконання характер і фіксовані норми прав і обов'язків служили ефективними механізмами регламентації взаємовідносин всіх членів даних товариств, включаючи керівних і рядових членів. Якщо влада приймала

незаконні рішення, підлеглі мали право на законну протидію, непокору і супротив. Наприклад, порушення права і феодальних звичаїв Іоанном Безземельним призвели до ситуації, яка породила Велику хартію вольностей. Регламент не давався зверху, а вироблявся членами цеху і гільдії. Товариське почуття і взаємна повага емоційно об'єднували людей у професійні корпорації. Звичаю і закону повинні були підкорятися всі, в тому числі феодал (сеньйор) і государ.

Цехи, гільдії, університети та міста-комуни середньовічної Європи послужили свого роду лабораторіями, в яких в умовах християнського менталітету формувалися моральні установки і правосвідомість, спосіб поведінки громадянина і відповідальність усіх суб'єктів правовідносин у суспільстві і державі. Ця духовна і соціальна атмосфера стала благодатним ґрунтом, що дозволила зародитися і розвинутися природному праву і механізмам соціального захисту найслабших членів місцевих спільнот – сиріт, інвалідів, людей похилого віку.

Накладення цих культурних традицій і механізмів один на одного визначило виникнення і розвиток у реальному житті певних форм професійного соціального захисту, різного роду цехової професійної взаємодопомоги, дало імпульс формуванню самоврядування та міських групових форм солідарної підтримки, заклало певні правові гарантії громадян. Притому слід зазначити діалектичну єдність механізмів соціального захисту та самоврядування і їх позитивний взаємовплив на розвиток особистості групи як форми, під захистом якої відбувалася соціалізація особистості. Духовною основою при цьому виступало християнське вчення про гідність людини і її праці, важливість дружньої (братської) допомоги один одному [12].

Висновки

Серед демографічних процесів, що визначають «соціально-демографічне обличчя» людства у поточному сторіччі, чільне місце посідає саме процес старіння населення. В останні десятиріччя проблема демографічного старіння перебуває в центрі уваги міжнародних організацій і відповідних міжнародних наукових центрів, що зумовлено принциповим впливом старіння населення на умови розвитку людства. Проте специфіка демографічного старіння та його соціально-економічні наслідки в країнах, які проходять складний етап трансформацій, досліджена недостатньо. Ґрунтовні дослідження з цієї проблематики, у тому числі результати комплексного аналізу демографічних, економічних та соціальних наслідків старіння й специфіки їх прояву в різних країнах, повинні стати науково-методичним підґрун-

тям для вдосконалення та розвитку політики адаптації економічної й соціальної сфер до умов прогресуючого старіння населення. Невідворотність старіння населення в нашій країні в перспективі зумовлює необхідність відповідної реакції суспільства і держави на швидкі зміни соціально-демографічних умов його функціонування. Останнім часом проблема старіння населення в Україні все частіше обговорюється за участю представників уряду, наукової та медичної громадськості, міжнародних організацій тощо.

В умовах сьогодення все частіше постає питання щодо визначення пріоритетності публічної соціальної політики серед пенсіонерів, турботи про розмір їхніх пенсій, соціальне становище в повсякденному житті. Та попри наявність численних, але доволі розрізнених досліджень, цілісне уявлення про зумовлені старінням населення соціально-економічні виклики в Україні сьогодні відсутні. Урядом країни схвалено План заходів з реалізації Стратегії державної політики з питань здорового та активного довголіття населення на період до 2022 року. Планом передбачено комплексні заходи щодо захисту прав громадян похилого віку із концентруванням зусиль держави і суспільства. Розроблення стратегічного плану держави для поліпшення життя населення «срібного віку» є дуже вчасним кроком на шляху покращення життя щодо залучення літніх людей до здорового і активного довголіття. На основі прийняття стратегічних заходів якраз дуже влучно і вчасно проводити дослідження, акцентуючи увагу на потребах населення стосовно здоров'я і медицини, дозвілля та особистого часу, доступності та якості соціальних послуг, оцінки інформаційних і комунікативних потреб, праці і зайнятості, зворотного зв'язку, гнучкої демократії у взаємовідносинах, поширення «горизонтальних «стосунків» публічної соціальної політики. Сьогодні 2021 рік, і 2022 рік вже не за горами, і необхідно замислитися про розробку нової стратегії державної політики на підтримку населення похилого віку, використовуючи більш ефективні методи, ніж ті, що були напрацьовані раніше, але, безумовно, використовуючи досвід науковців Стародавнього світу і Середньовіччя. Крім того, суспільству потрібно терміново рекомендувати представникам влади проводити пенсійну реформу щодо гідного пенсійного забезпечення майбутніх пенсіонерів, тому що в країні може виникнути загроза вже через 15 років залишитися взагалі без пенсій; рекомендувати роботодавцям залучати літніх людей до праці дедалі більше у зв'язку з тим, що молодь все частіше мігрує за кордон.

Список використаних джерел:

1. Энциклопедический словарь Брокгауза и Эфрона : в 57 т. СПб., 1893. Т. 16. С. 741. URL: <https://runivers.ru/lib/book3182/10147> (дата звернення: 11.01.2021).
2. Большая медицинская энциклопедия : в 36 т. Москва: Большая Советская Энциклопедия, 1958. Т. 7. С. 306–310. URL: <https://books.google.com.ua/> (дата звернення: 11.01.2021).
3. Платон. Филеб. Государство. Тимей, Критий. Москва: Мысль, 1999. URL: <http://elib.pstu.ru/vufind/Record/RUPSTUbooks32580> (дата звернення: 11.01.2021).
4. Платон. Политика. *Собрание сочинений* : в 4-х т. Т. 4. Москва, 1994. URL: <http://www.philosophy.ru/library/sobranie-sochineniy-v-4-kh-tomakh-t-4/> (дата звернення: 11.01.2021).
5. Трубецкой Е.Н. Труды по философии права. СПб., 2001. С. 74. URL: https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_russkaja/trubeckoj_e_h_trudy_po_filosofii_prava_2001/15-1-0-5005/ / ISBN 5-88812-118-5 (дата звернення: 11.01.2021).
6. Аристотель. Сочинения. Москва, 1984. Т. 4. С. 405-407. URL: <https://books.google.com.ua/books> (дата звернення: 11.01.2021).
7. Парменид. От этических теокосмогоний до возникновения атомистики. Фрагменты ранних греческих философов. Ч. 1. Москва, 1989. С. 284. URL: <http://www.philosophy.ru/library/fragments-rannikh-grecheskikh-filosofov/> (дата звернення: 11.01.2021).
8. Цицерон. О старости. О дружбе. Об обязанности. Москва, 1999. С. 8–54; 55–58. URL: https://platon.net/load/knigi_po_filosofii/istorija_antichnaja/ciceron_o_starosti_o_druzhbe_ob_objazannostjakh/7-1-0-323 (дата звернення: 11.01.2021).

9. Сенека, Луций Анней. Нравственные письма к Луцилию. Москва: АСТ, 2006. С. 5. URL: <https://www.yakaboo.ua/nravstvennyye-pis-ma-k-luciliju-1281196.html> (дата звернення: 11.01.2021).

10. Рашковський Е.Б. Средние века – становление цивилизованного лика Европы. *Материалы международной конференции «Европейская цивилизация в глобализирующемся мире»*. ИМЭМО РАН. 25-26 ноября. 2004. С. 1. URL: <https://sfi.ru/about/ru/ukovodstvo-professorско-prepodavatel'skaya-korporaciya/boris-evgenevich-rashkovskij.html> (дата звернення: 11.01.2021).

11. Льюис К. С. Христианство и культура. Покаяны лиц не обрели. *Статьи, выступления, интервью*. Собр. соч. : в 8 т. Москва, 1998. Т. 2. С. 257. URL: <http://www.bel-seminaria.ru> (дата звернення: 11.01.2021).

12. Ронк В.Д. Социальная политика: качество жизни пожилого населения и страховые институты социальной защиты. Москва: Издательство Юрайт, 2018. 400 с. URL: <https://urait.ru/book/socialnaya-politika-kachestvo-zhizni-pozhilogo-naseleniya-i-strahovye-instituty-socialnoy-zaschity-442258> (дата звернення: 11.01.2021).

13. Рагцингер Й. Независимо от возраста и обстоятельств. *Речь Бенедикта XVI 18 сентября в доме престарелых*. Associazione internazionale per la protezione dell'eredità di Benedetto. XVI Международная ассоциация защиты наследия Бенедикта XVI. URL: <http://papst.pro/ru/s/905/> (дата звернення: 11.01.2021).

Oleksandra Haievaia, Liudmyla Perevalova, Hanna Hariaieva. The evolution of legal views on the phenomenon of ageing from ancient times to the present

The most important aspects of the social and budgetary policy of the state in the field of the elderly social material maintenance are the state policy and the structure of civil society. The effectiveness of the policy depends on the efforts of the state, social activity, employment and population social insurance, education and family social support. The purpose of the policy is to give all elderly people the opportunity to live a full life in their society. It is shown the origin and solution of issues on the problems of old age in the ancient world and in the Middle Ages time . Thanks to the fact of the evolution history study on this subject, the necessary theoretical and practical experience is taken into account, which is definitely find its application and embodiment in our modern life. In the article the working out of methods for assessing of the external and internal environment, the classification of human life, the description of signs of aging and disease in the elderly, the development of recommendations for hygiene (according to Hippocrates) have been traced. It is explained (according to Plato), the phenomenon of old age from the standpoint of the inevitability of cyclical changes that occur in space. Plato's view of the need for people to join forces for mutual assistance and general protection against the forces of nature and external forces is highlighted. It is quite possible to trace the separation by Aristotle of two kinds of justice: equalizing and distributive, the coincidence of his opinion with the opinion of the philosopher Parmenides that old age occurs due to lack of heat. The article examines the Marcus Tullius Cicero's view on the life of people in old age, his vision of positive moments in human life, which can be called a full and fruitful period. According to him, such valuable human qualities as wisdom and authority, prudence, inner concentration, calmness, fearlessness in expressing one's thoughts and truth, appear only at a respectable age. In the Middle Ages, the issues of human life in old age are becoming increasingly actual that is connected with the formation of a new European identity and social culture, based on the Christian worldview. It is stated in the article that in the Middle Ages the time of human life is felt as a high value, at the same time it is emphasized its short duration and frailty. The article identifies issues of priority among pensioners, concern for the state of their pensions, social situation of our country everyday life.

Key words: state social and public policy, social activity, social insurance, elderly people, full life in society, problems of the elderly in the Ancient World and in the Middle Ages, concern for the state of pensions.